

Uitaja kannul

.....ma tulin ainult hetkeks, et hoiatada suure sõja eest, mis mõne asja pärast pääseb valla ja hävitab me linna terveni.

Kolm maja sellest alles jäävad ainult, muu purustavad julmad vaenuväed.

Kõik mattub pimedusse – suitsusambad, mis leegitsevast linnast tõusevad, ei lase enam päevavalgust läbi, katk murrab inimesi valimata kes tavalisest või kes nõrgast soost.

Kuid võiksite ka seda ära hoida, kui te ei tülitseks nii omavahel...

Oht küpseb idas, selle tõrjumiseks teil tarvis läheb ühtselt kindlalt meelt, mis vaenlasele julgelt vastu panna, et ta ei laastaks meie kaunist maad.

Seepärast palun veelkord – võtke kuulda mu hoiatust ja ärge tülitsege...

Nende ridade autor on Eestis teada-tuntud tegelane Peeter Volkonski. Need read on Haapsalu linnusehoovis kõlanud Valge Daami suu läbi.

Karmid ja manitsevad sõnad ühe linna elu ennustuseks, saati siis veel raamatu avaleheküljel. Tulid katk, suitsusambad ja idast pärit vaenuväed? Vastata võib see, kellele Haapsalu linn ning tema ajalugu võõrad pole. Näiteks Haapsalus sündinud Hillar Padu.

Jäi siia siis tõesti kord kolm maja alles?

“Jah, kroonikas paraku nii kirjas on,” räägib Padu. “Alles olla jäänud kolm maja ja ei rohkem. Muidugi ei ole need kroonikud sündmuse kaasaegsed. Muuseas viitab tolele õnnetule majade arvule ka Russow oma kroonikas. 1560. aastal purustasid venelased linna üsna põhjalikult (*teada on la linna venelaste poolt vallutamise fakt aastast 1576*). Hävingule andis hoogu katkulaine, nii et Peeter Volkonski on oma loo traagelniidid üsna õigesti õmmelnud.”

Vast rüüstati linna varem ja hiljemgi?

Alati ei olnudki tegemist kaugelt tulnud rüüstajatega. Omavahel jagelesid piiskop ja ordu, alatas käis jõumäng piiskopite ning vasallide vahel.

Üsna suuri purustusi tekitati linnale juba 14. sajandi II poolel. Haapsalul oli tollal hoopis teine tähendus, 1228. aastal loodi ju Saare-Lääne piiskopkond algse keskusega Lihulas. Aga et orduga läbi ei saadud, viis piiskop keskuse Pärnusse. Sealgi polnud pikka pidu, ääremaal asuvat paika oli raske hallata ning lõpuks leedulased selle hävitasidki. Nii kolitigi Haapsallu.

Et Haapsalu tollaegset poliitilist seisu õigesti mõista, peab meelde tuletama, et tollane Eesti ala koosnes kolmest kirikuriigist, Tallinna, Tartu ning Saare-Lääne piiskopkonnast. Väikesed need riigikesed ju olid, aga üsna iseseisvad. Ning Haapsalu sai 1/3 Eesti pealinnaks, kui sinna 1264-

1265. aastal piiskopilinnus ehitati.

Miks just Haapsallu?

Pean vastama, et ei tea. Siin oli ju sisuliselt tühi koht. Kõige lähem asustus võis olla ehk Ridala mäel, võibolla leidus siin-seal mõni kalurionn.

Keskus ehitati tühjale maale, aga tähtis koht sellest tuli. Isegi tolleaegne Rootsi kuningas Magnus Eriksson “Smek” austas oma külaskäiguga Haapsalut.

Mispärast majesteedil nii veider lisanimi oli?

Räägitakse, et ta ise oli ka veidi veider. “Smek” käib enamasti jutumärkides ja tähendab rootsi keeles patsutajat või paitajat. Kuningas armastanud noori poisse paitada. Põlislinlased teavad väikeses linnuses asuvat nn kuningatuba, seal kuningas Magnus olevat elanud. Ja üsna kaua.

Soomes asuv Vaasa linn, mis ju oma nimegi Rootsi kuninga järgi sai, rõõmustas üsna hiljuti, et lõpuks külastab Rootsi kuningas esimest korda ka nende linna. Selles mõttes annab Haapsalu paljudele silmad ette.

Kui veel kroonitud peadest rääkida, siis eriline hiilgeaeg oli 19. sajandi lõpupoole, kui siin suvitas hulk Peterburi õukonnast eesotsas tsaaride ning nende järeltulijatega. Näib, et nemadki teadsid, kus hea on. Edasi läks elu veidi tavalisemaks, kuid ega Haapsalu selles süüdi olnud. Suvitamine kui selline polnud lihtsalt enam lausrikaste privileeg, vaid muutus ka alamale seltskonnale kättesaadavaks.

Sõjaeelne Haapsalu jäi vist ikka Pärnule alla?

Nii võib ju öelda küll, Pärnu ju suurem ka. Aga sama usinasti kui Pärnus, arendati kuuroti ka siin. 1930. aastatel sai valmis esimene moodne sanatoorium, esimesed kaldapuiesteed, promenaadid. Olgu öeldud, et kuulus Tšaikovski pink pandi samuti Eesti aja lõpul paika.

Siis tuli...teadagi mis.

Siis, jah, jooksid asjad kokku. Linn oli süngelt kinnine, ehkki mõnigi asi ajas ka siis muigama. 1980. aastatel ehitati Tallinna olümpialinnaks, seda Poola restauraatorite abiga. Viimased avaldasid kord kangesti soovi ka Haapsalus ära käia. Küll oli kombineerimist, et nad saladuskatte all korraks siia ja tagasi toimetada!

Oleks siin olnud veel mingi ülitähtis salastatuse põhjus – ei, selleks oli üsna tavaline lennuväli, milliseid tolleaegses Eestis leidus tervelt viis tükki. Kes tahab, võib praegugi vaatama tulla, mis selles lennuväljast alles on jäänud.

Nõukogude ajal hakkas linna elanike arv üsna jõudsalt kasvama. Viiekümnendate lõpus

toimunud rahvaloendus andis tulemuseks 8000, okupatsioonija lõpus oli elanikke juba 16 000 ringis.

Praegune seis on napilt 13 000 (*tegelikult napilt 12 000*) ja tiksub miinuse suunas. Üheks vähenemise põhjuseks oli muidugi lennuväe ja -välja kaotamine. See ei läinudki nii lihtsalt. Hulgaliselt tekkis sõjaväelaste perede sisetülisid, kus naised ära minna ei tahtnud, aga mehed minema pidid. Muu elanikkonna vähenemine ripub meist endist ära ja on seotud iibega nagu Eestis mujalgi.

Haapsalu imeilus raudteejaam on täna ilma raudteeta.

Raudteed siin ikka natuke on, lihtsalt rongid ei käi. Ehitati tee ju peamiselt selleks, et Peterburi saksad mugavamini päralt jõuaks, aga juba siis ei täitnud ta oma otstarvet. Jaama tänase otstarbe üle ei maksaks ka väga nuriseda, ta on pehme maandumise läbi teinud ning toimib nüüd bussijaamana. Ajastu märk nagu muugi siin praeguses Haapsalus.

Arvan, et oma elamiskultuuris sulame pikapeale kokku või vähemalt lähemale Skandinaavia kultuuriruumiga. Kui kolada pisut ringi Soome, Rootsi või Taani väikelinnades, leiab sealt Haapsaluga hämmastavaid sarnasusi.

Millised on Haapsalu linna nime lätted?

Arutletakse kolme variandi üle. Õige ei pea neist ükski olema, aga see ei sega selle ilusa linna edasielamist. Vaevalt, et vanad eestlased linnale värisevate lehtedega puu järgi nime panid. Veesõiduk haabjas võiks ju nimepanemise põhjuseks olla, sama nimetüve leiab ka Soome aladelt. Sama hästi võiks linn oma nime kanda ka kunagise Lundi piiskopi Apsaloni (*allikad annavad rohkem nimekuju Absalon*) auks. Aga nagu meestki, ei riku nimi ka linna.

Suur Auk

Kel mingit pattu hinge peal pole, võib siin linnas julgesti politseimajast mööda jalutada. Teate ju küll seda maja lossivärvate vastas. Mitte midagi ei juhtu, üksikut uitajat politsei kaitseb. Nagu miilits ühes luuletuses Majakovski ajal (*või oli see Majakovski luuletuses?*).

Kui korralvurite hoone silmitsemisest isu täis saab, võib astuda saamukese edasi. Nii satub silmitsi kummalisel kombel tühjaks jäänud krundiga. Pilku teritades paistavad läbi krundiõhu Promenaad (*kuna on üldnimi, võib kasutada väikest tähte*) ning selle naaber, Tagalahe vesi. Ilus vaade.

Haapsalu vanalinna tänavad viivad enamasti kõik otsapidi mere äärde. Loksuv meri hakkab paistma enamasti enne tänavate lõppugi. Siin, linnakese loassiplatsil, pole vee loksumise

imetlemiseks tänavat vajagi, vesi paistab niigi kätte.

Mis seadus või needus sunnib muidu nii ohtra asustustihedusega linnaplaneeringus seda kummalist merele piilumise vaadet lahti hoidma? On teine justkui hambaauk platsi muidu terves suukaares! (*Haapsallaste seas on käibel ka termin "Suur Auk", tundub, et mõeldakse sama kohta*)

Auke teevad või täidavad, eks(m)ajahammaste arstid, arhitektid. Just arhitekt teab linnas uitajale rääkida, et tolle väljakukese ajalugu algab üllatavalt kaugelt. Plats on katlemata linna üks vanimaid hoonestusalasid. Enamgi veel: kui Haapsalu 1279. aastal linnaõigused sai, oli hoonestus siin juba olemas. Ka praeguse hambaaugu asemel oli küllap miski. Mis täpselt, teab ainult Valge Daam. Teiste ajaloomälu hakkab tööle mõnevõrra hiljem.

Üleeelmisest sajandist mäletatakse siin seismas hotelli "Saloon". See olla olnud esinduslik suure kokkusaamissaaliga seltsimaja, kuhu mahtunud ka saksa kultuuriselts "Musse" (Äkki oli see Club Musse"? või "Die Musse"?). Kauga see saklaste kooskäimiskoht siiski õilmitseda ei saanud, 1906. aasta augustis tuli külla punane kukk ja nokkis kogu krundi puhtaks.

Aga inimene on punasest linnust visam. Osale tulest puhastatud krundist ehitas kohalik ettevõtlik kaupmees (*eesnimi! - kas see oli Eduard?*) Siegfeldt (või siiski Siegfeldt??)uhke kaubamaja. Kui uhke see just oli, võib igaüks näha saada, see see politseimaja ongi. Maja kõrval olev tühimik haigutas seal aga juba Siegfeldti ajal, hetkeni, kui enne esimest ilmasõda sinna suurt pritsimaja ehitama hakati.

Suur pidi see pritsimaja tulema, sest juba vundament oli uhke ja tugev, lausa katakomblikult uhke. Mõned nutikad mehed on seal ka jalutamas käinud. Enam ei käi, ei saa sisse. Maja ennast keegi aga näinud ei ole, sest teda ei jõutudki sinna ehitada. Sõda tuli peale. Siitmaalt hakkasidki sõjad seda kummalist hambaauku jätkusuutlikuna hoidma.

Teadagi, millega I Maailmasõda lõppes. Laias laastus Eesti iseseisva ilmumiseega maakaardile, seda vastupidiselt II Sõjale. Aga selleni veel jõuame. Nende kahe sõja vahel, 1930. aastate lõpus, tekkis soov meie armsa platsikese tähelepanuväärne hambaauk parandada. Platsitäiteks pidi saama uhke maakonnakultuurimaja või kuidas neid maju tookord nimetati.

Artur Pernal, projekti arhitektil, oli asi paberil valmis. Pernat usaldati heal meelel, seda enam, et mees oli tegijana ka mujal tuntud, pealinnaski näiteks. Kes tema valmis saanud toodet Tallinnas näha tahab, silmitsegu Raua tänaval 21. kooli. Aga Haapsalus Perna töö projektiks jäigi. Sõda tuli peale. Seekord arvult II.

Kui seegi läbi sai – aga läbi nad õnneks kord saavad – ei juhtunud jälle tükk aega mitte midagi. Endisesse Siegfeldti kaubamajja ronis miilits, päriseks muidugi. "Musses" käis see miilits märki laskmas. Tõsi, mitte kaua. Kas paugutamise või millegi muu tõttu põles "keegelbahn"-lasketiir varsti maha.

Teadagi, mis siis tuli. Ei, õnneks mitte III sõda. Tuli perestroika. Tegijad mehed tundsid oma

käsi jälle lahti seotutena ja hakkasid ringutades ringi vaatama. Üks tolleaegne täitevkomitee asjamees läks koguni sedavõrd tähtsust täis, et hakkas rootslastega asju ajama. Nagu parun Glehn Nömmel, lõi mees Haapsalu platsi peal kannaga vastu maad ja hüüdis "Seia saagu...".

Kogu selle müsteeriumi vastu tundis huvi ka ülemere-pool, Stockholmi Grand Hotel & Co. Sedalaadi kokkuleppeid oli siis teha vaat et kergemgi kui täna. Seadused veel ei kehtinud, arusaamad olid tõlgendatavad ja muinsuskaitse reeglistik segasevõitu. Enamvähem tuli arvestada vaid seda, et ehitatakse keset ajalugu. Ja kõik.

Nii see konkurss välja kuulutatigi. Ah et mis konkurss? Arhitektuurikonkurss muidugi. Selle raamatu kirjutamiseni ainus siin linnas (*see fakt kahtluse alla seada!*). Töid tuli hulganisti, züriid jätkus rootslasteni välja. Võidu olla saanud üks tudengiohtu poiss. Seegi fakt ei vääriks äramärkimist, kui me ei teaks, et võidutöö auhinnale olla noor meister järele tulnud paljajalu, mis ülikonnas ülemeremaameeste seas hämmingut tekitas.

Paljasjalg sai oma preemia, aga saaga polnud sellega veel läbi. Pürgijaid oli teisigi ja päris kindlasti ei läinud II kohaga pärjatud Enn Laansoo ja tema kompanjon, ülemere-eestlane Aarne Saks (*allikad annavad Aare Saks*) oma kiidupaberile järele paljajalu. Ei, nendega on seotud hoopis teine kurioosum. Oma hõbedase konkursitöö nimetasid nad rootsi keeli Fem Små Hus- viis väikest maja. Projektki oli selle tundega tehtud. Mõni aasta hiljem aga ilmusid sinna turistide tarbeks mõeldud puust osmikuid ja arvultki olevat neid viis olnud. Nii sai Fem Små Hus iroonilisel moel ellu viidud.

Pakutud töid oli muidugi hulgem, aga ei maksa siin kõiki üles ega üle lugema hakata. Need on linnamuuseumis kõik kenasti alles ja soovi korral ka nähtaval-saadaval. Uitajat huvitab aga mitte see, mis sorti plomm sinna hambaauku pandud oleks, vaid miks seda veel pole. Ehk on tumedad jõud, müstika, paiga needus (või neetus?) need tegurid, mis linna ühte kõige magusamasse kohta midagi ehitada ei luba? Et kui millegi loomiseks läheb, tuleb pikk sõda peale?

Kõik on siiski palju argisem - vähemalt nii tehti küsijale selgeks. Nüüd teame, miks siin ei kehti meie ühe "kulturträgeri" postulaat, et "kui eestlane kuuleb sõna kultuur, haarab ta kohe kellu järele". Hambaauk asub lihtsalt riigi maa peal, krunt pole ülepea linna omagi. Ja ühest teises linnas, täpsemalt Toompeal, on 1000 muud tähtsamat asja kui 100 km kaugusel asuvas linnas hambaarsti mängida.

Vahepeal on pikale loole lisandunud ka sootuks uusi külgi, mida paarkümmend aastat tagasi ei osatud arvestada, ammugi siis veel keskajal. Kui siia uhke hotell, spaa, kasiino või isegi seltsimaja ehitada, kuhu siis kõik need autod parkida! Inimene jala enam suurt ei käi.

Üllatavalt rahuliku, samas ootamatu mõttenurga pakkus aga välja mees, kes linna majadel (nii mineviku kui tuleviku omadel) silma peal hoiab. "Ongi hea, et ei ehitata," lausus ta. "Iga aastaga lähevad ehitusmaterjalid järjest paremaks, ehitajatel tuleb tarkust juurde, projekte joonistavad järjest

paremad tegijad. Seega - mida hiljem, seda parem."

Nii et ei mingit needust. III Sõda ei alga veel niipea. Rahulikku uitamist!

Kunn külaliseks

Ega nii tegelikult ilus öelda ei ole. Pole ta mingi lihtlabane kunn, vaid Tema Majesteet Rootsi kuningas Gustav XVI Adolf (*Kardan, et see võib olla Karl XVI Gustav, kelle vanaisa oli Gustav VI Adolf*). Kuigi rootsi keeles on sõna "kuningas" üks vastetest sama kõlaga ja sama lühike - kung. Aga olgu siniverelise kõrge aukandja nimi lühike või pikk, Haapsaluga on ta igatahes ihuliselt seotud, kunn on olnud siin külaliseks.

Mitte et see külaskäik teab mis ilmaime olnud oleks - linna on läbi aegade visiitidega austanud aukartustäratav hulk kroonitud päid: kuningad ja keisrid, tsaarid ja tsaaritarid. Lihtsalt poole sajandi raskune nõukogude taak on selle tavakodanike mälust kui mitte just päris ära pühkinud, siis vähemasti ajaloo hämaraga üsna ähmastanud. Ei tahtnud ju eelmise kliki kroonikud linnakese ajalugu eriti kuninglikuks teha ajal, mil asumi serval paiknes "salajane" lennuväli. Ning seal pesitsenud tärnidega reaktiivlennukid kaitsesid "meie" rahu mingite müstiliste vaenlaste eest. Ning päris pikalt kaitsesid. Tõsi, nende kaitselindude mõirged jäid üha harvemaks, kuni 1980. aastate lõpus loodetavasti igaveseks lakkasid (*täpsustada Vene vägede lahkumise aeg*). Rahu vahetati välja vabaduse vastu.

Ja ennäe imet, ei läinud mõnda aastatki, kui kuningas (*aastal 1992*) juba kohal oli. Loomulikult ei läinud need asjad siiski nii lihtsalt. Visiiti korraldati kahest pealinnas, kusjuures Haapsalu polnud neist kumbki. Nii polnud ka ime, et kiivas Tallinn ei tahtnud kuningal isegi Haapsalus süüa lubada, pakkudes, et kui kõht tühjaks läheb, tulgu ikka Tallinna. Haapsalus polevatki üleüldse nii bråd kohta, kus kuningas laua taha paluda.

Siin tuli appi linnakese pikk ja tihe seotus üle-mere-maa kultuuriga: nii vahvat paika, kui tollane Pipi pansionaat, polnud pealinna meestel vastu pakkuda. Isegi Segasumma suvilat mitte. Nii et sellesse pansionaati kõrge aukandja lõpuks keha kinnitama lubati.

Jällegi ei läinud asi siiski nii hõlpsalt. Sest nüüd jõudis kuningriigi kätte aeg oma tingimused välja käia. Kohalikud kokad ootasid õudusvärinaga, millised road küll majesteedi menüüs olema peavad. Aga asi läks õnneks lihtsalt ja ajalooline menüü on praegugi täiesti kättesaadav. Õukonna asjamehed muretsesid pigem selle pärast, et portse liialt suureks ei paisutataks - ning just selle tingimuse täitmiseks polevat Eesti pool just väga hästi hakkama saanud. Aga tühja kah, see on ikka parem variant kui võimalus, et laudkond tühja kõhuga jäänud oleks.

Iga mees peab rahu süüa saama, selle tarvis oli kuningal hulk turvajaid mere tagant kaasa võetud. Ning need mehed täitsid oma kohust nii hoolikalt, et kui üks Eesti-poolne lauakaaslane

salaja välja suitsetama läks, ei tahtud teda enam tuppa tagasi lasta. Mis veelkord ilmekalt näitab, kui kahjuliku mõjuga suitsetamine olla võib. Muidu läks kõik hästi, kuningas sai kõhu täis ja suupoolist jäi ülegi.

Ei, päris hästi kõik siiski ei kulgenud. Toosama suitsumees, tahtes ilmselt oma langenud reitingut parandada, ulatas kroonikandjale (kel sel hetkel krooni muidugipeas polnud) Eesti-poolse kingituse. Mitte mingi tavalise muidugi, vaid erilise, mõlemat maad puudutava. Ilon Wiklandi pildi nimelt. On ju ilus kingitus Rootsi kunnile! Kust pidi vaene vabariiklane sinivereliste õukondlikku etiketti teadma, et kui kuningas kingi saab, peab ta ka midagi vastu kinkima. Aga kuskohast pidi kuningas teadma, et suveniiride vahetamiseks läheb?

Õnneks liigub tähtsa aukandjaga alati koos vähemtähtsaid nupumehi. Sealtsamas Pipi pansionaadi fuajeest leiti kuningapaari pilt, kirjutati sellele sõnad peale ja kink missugune! Huvitav, kus see pilt küll praegu olla võiks? Ega ometi kade Tallinn teda endale ei näpanud?

Nagu ühest apstust veel vähe oleks, jätkus ootamatuste jada üha. Järgmine (siin järgneb loetamatu sõna) sigines kõrgeaulisse seltskonda kuulsa Haapsalu Gunnari näol. Õieti peakski siin temale pikema lõigu pühendama, aga uitaja seda ei tee - kuningas on tähtsam. See aga, kes Haapsalu Gunnarist midagi ei tea, pärigu esimese ettejuhtuva pärishaapsalulase käest. Uskuge, te saate mehest üsna põhjaliku ülevaate.

Vaat seesama kuulus Gunnar nüüd üle-mere-kunnile ligi ujuski. Oleks ta ehk niisama viibanud või heija-heija hüüdnud, oleks asi kombeski olnud. Aga legendaarne linlane lähenes oma kaasasündinud ...khm... lihtsameelsuses ja küsis, kas Rootsi kuningal ka pisut raha on. Kusjuures mehe soov see raha endale saada oli ilmne. Asi läks aga eriti naljakaks kui selgus, et kunn on ise ka sularahast lage, palvele eitavalt vastata aga ka ei sobinud. Jutud käivad, et pärast turvameestega "klappimist" õnnestus Rootsi kunnil Haapsalu Gunnile siiski raha anda, summana olla nähtud 10 rootsi krooni. Selle rahaga olla Gunnar sessamas Pipi pansionaadis võidukalt lehvitamas käinud, et noh, vaadake, mis selle raha eest ikka saada võiks...

Kui need naljakesed kõrvale jätta, läks kuninga linnaskäik igatpidi korda - tema kroonitud esiisadel on Maarjamaal hulga keerukamaid olukordi üle elada tulnud.

Ahsoo, aga kokk, kes kuninga kõhutäie eest hoolt kandis, sai hiljem vääriliselt ära märgitud. Edaspidi aitas ta Paslepa residentsis meie presidendi kõhumuresid leevendada või õieti küll kõhurõõmu pakkuda. Rahule jäid igatahes mõlemad, mõtlen kuningat ja presidenti. Ja küllap kokk ise ikka ka.

Kas Haapsalus aga mõni tänavake või majakülg toda vahvat visiiti mõne tahvliga ka mäletama peaks, see las jääda linnasakste endi otsustada. Või saab sellest mõnelt seinalt siiski lugeda? Uitajale miskit niisugust küll silma ei hakanud. Silt aga polegi ju peamine. Kuningas oli külas - just see on tähtis. Seda seika ei saa keegi Haapsalu ajaloost välja võtta. Lücka till! (*või siiski Lycka till!*,

või veel kuidagi kolmat-moodi?) Enam-vähem võiks see tähendada "Õnn kaasa!", seda rootsi keeles muidugi. Eesti keeles võivad sellele tähendust otsida ainult naljahambad, aga kuningatega nalja ju ei tehta. Nendele anti Haapsalust kaasa päris õnn ning selle õnne toel sõitsid nad Rootsi.

Ei, veel mitte päris-Rootsi, vaid sellesse Noa-omasse. See kena poolsaar võiks oma nime poolest pretendeerida ju lausa piibellikku ajastusse, aga paraku on nimeandja ese, mille eestikeelne ainsuse nimetav nuga, mitte piibellik Noa. Aga jäägu see nugade asi hetkeks kõrvale. Poolsaar on oma täisnime igati õigustanud ja just sinna need kroonitud pead "linnast" sõitsidki.

Kui pealtnägijate nägemusi uskuda, siis kuninga külaskäigu tipphetked alles nüüd saabusidki, seda nii noarootslastele kui ilma nugadeta rootslastele ehk Karl Gustavile ja Silviale. Nimelt asus Eesti siin kahe riigi ühise ajaloo kallale. Kujutage ette, Noarootsi kirikuaeda oli rivistatud paarkümmend nn paigalejäänud eestirootslast, keda siinsed saatuse tormid mere taha polnud puhunud. Need kuningat tervitama tulnud inimesed polnud aga niisama nugadega eakad - toosama seltskond võttis vastu ka praeguse kuninga vanaisa Gustav VI Adolphi, kui too 1932. aastal kroonprintsina Eestis, sealhulgas ka Vormsil ja Noarootsis käis! Kui see tõetera külalistele selgeks sai, olid mõlemal poolel pisarad silmis, et sedalaadi kummaline sild üle aegade võis pärast pikka punast hallaööd veel alles olla. Et kusagil emamaast nii kaugel (ja siiski nii lähedal!) on püsima jäänud emamaalastele küll poolarusaamatut keelt kõnelev, aga olemas ja alles olev rahvakild.

Kui sama seltskonnaga kohtunud vanaisa oli oma kirjajälje jätnud Rooslepa kirikusse (*ametlikud andmed vist nimetavad seda kabeliks*) - üks talumees olevat palunud, et miskit siia ka jääks - siis praegune kunn tegi sedasama Noarootsi kirikus. Kes ei usu, mingu kaema - Rootsi kuninga autograaf on kirikus siiani. Ning Noarootsi on Haapsalu linnale üsna lähedal, talvel, üle jää, veelgi lähemal.

Kirikus pidi Tema Majesteet veel ühe katsumuse ületama. Sest muude kenade rannarootslaste laulude kõrval astus üksiti üles ka Oscar Tieberg (*nimi kontrollida*), seesama, kes kuninga vanaisale 80 aastat tagasi Vormsil patsi lõi. Nimetatud Oscaril oli muuseas kaasas seesama lugulaul, mille ta kuninga vanaisale ette luges - ja nüüd luges Oscar taas. Kõik oleks olnudki kena, aga pärast lugemist küsis Oscar kuningalt, kas viimane ka kõigest aru sai. Ning kui see vastas, et mitte päris, andis Oscar soovitus, et kuningas võiks veel koolis käia. Julge mees see Oscar!

Ega rootslaste usklikud seiklused Noarootsi poolsaarel sellega veel ei lõppenud. Ajaks, kui kuningriigi esipaar poolsaare nime kandvasse gümnaasiumi jõudis, olid gümnasistid oma puhkpilliorkestri varustanud umbes 50 pasunaga. Ning kui kuningas-kuninganna kooli astusid, pandi need korruga üürgama. Kuningapaari ehmumise suurus jääb ilmselt Rootsi Kuningriigi igaveseks saladuseks.

Takkajärele võib ainult arvata, kas kuningas Läänemaal-käigust kasu sai või kahju kannatas. Küllap aga ikka kasu sai. Ta kaotas küll 10 krooni, aga needki olid turvamehe omad. Aga sai

kuningas ju kõhu täis ning kingiks Ilon Wiklandi ilusa pildi. Ning võibolla õpib ta praegugi kodus vanaisa pildi ees rannarootslaste keelemurret. Et kui uuesti tuleb, siis on asi selgem. Tulgu aga! Välkommen!

Nigu muda

Esmapälgul tundub, et sõnadel "sõnnikuriisuja" ning "mudahüplik" pole omavahel mingit seost. Ega seda lähedust nüüd niiväga peagi otsima, aga tõsi on see, et lähedased nad on. Kui esimene neist otse inglise keelde tõlkida ja siis sellele eestikeelne vaste leida, leiab selle *muckrakeri* kui hüpiku mustade kaantega EEst hõlpsasti üles. Ning see, mis neid seob - või siis see, mis nende vahele jääb - ongi muda.

Võiks ju pikalt pajatada, miks muckraker'eid just niiviisi hüütakse või kui punnis hüpiku silmad on, aga muda ise on huvitavam. Paljasjalgsele on ta küll vaid püdel lirts varvaste vahel, aga kui targad mehed kõigest sellest rääkima lubad, ei tule mudalugudel lõppu.

Haapsalu mehed on muda peale eriti mihklid. Pole ka ime, siin on seda ollust kõige ladnamalt käes, siin pidavat see ka kõige parem olema. Pärnu ja Värskas kandist kostab selle väite peale küll vaikset urinat, aga see ei sega kedagi. Urina talitsemiseks paneb Haapsalu mees käelaba mudasse, tõmbab siis välja ning näitab võidurõõmsalt kõigile: sinne muda pidavat ainsana nii hästi ümber naha liimuma nagu üks.... no nagu üks muda liimuma peabki.

Kui pikalt edasi kuulata, võib jutt isegi liiga keeruliseks minna. Ega te ju mudalahuse ioonkoostise valemit ei taha lugeda, ega? Siiski olgu see igaks juhuks üles tähendatud: $M 7,0 C 85HC08/(K+Na)70Mg20$.

Eks ole huvitav, mis?

Mutta suunas inimkond oma pilgu juba Vana-Egiptuses, emake Niilus andis selleks ka igati põhjust. Tarka juttu aeti ja lausa loenguid peeti selle positiivse pori kohta juba 16. sajandi Itaalias ja kui Eesti lühikest ajalugu silmas pidada, tundub ka 19. sajand kauge verstepostina. Aga just siis läks mudajutt ka Eestis lahti. Ning ehkki Pärnu on Haapsalust läbi aegade suurem ja vaat et jõukamgi olnud, on see peeneteraline meresete (see on üks muda definitsioonidest) just Läänemaale enim kuulsust kogunud. Esmajuttudest sajand hiljem, 1939. aastal, andis tark tohter Shlossman (*Karl Schlossman*) ravimuda kohta koguni raamatu välja. Iseasi, paljud kohalikud mudamaiad seda raamatut lugeda said, sest teos ilmus Inglismaal.

Praegused linna patrioodid pole samuti kohaliku maavara kiitmisega kitsid. Üks tähis mees on end koguni paljaks kiskunud, siis end üleni mudaga katnud ja pärib pildi peal arstilt aru, mis talle kõrva läks, kas muda või Uno raadio muusika. Jäägu arsti vastus siinkohal avaldamata.

Ega tänased mudabiznesmenid päris tühja koha pealt ka ei alustanud. Nagu öeldud, oli siinmail mudast juttu juba kaks sajandit tagasi. Vanahärra Hunnius (*meditsiinidoktor Carl Abraham*

Hunnius) nägi kord kohalikku kalurit jalgupidi poris paterdamas ja sai aru pärides teada, et mees end sedamoodi ravib. Teatava umbusuga katsetas Hunnius seda määrivat ravimoodust kohaliku garnisoni sõdurite peal, edasi haigete nahal ning nii see läks. Muuseas, olgu ette öeldud, et ühe (*tegelikult mitme*) haiguse puhul on mudaravi vastunäidustatud, vaimuhaiguse vastu aga ei pidavat aitama - nagu ka munasarja tsüsti puhul.

Kõike seda nood ettevõtlikud tohtrid ilmselt teadsid, kui soikujäänud sovieedi-aegse mudamüügi oma riisikole võtsid. Miski vedeles ju lausa maas, miks mitte see üles korjata ja kellelegi väikese raha eest peale määrida! Seda enam, et üks ettevõtjaid, muuhulgas 9 aastat Haapsalu linnapea ametit pidanu, omaenese radikuliidi muda sisse uputas. Tõsi, ta tahtis tervist väga ruttu tagasi saada ja arvas paarist vannist küll olevat. Aga võta näpust - ega veneaegsed sanatooriumituusikud asjata kolme nädala kohta välja ei kirjutatud. Hooletusse jäetud tervist niisama lihtsalt hoolitsetud terviseks ei muuda.

Hinge jääb torkima siiski üks kiusuküsimus. Et muda on ju maavara, vedeleb lausa maas. Miks peab teda siis veel kallite kuuride kaupa ostma? Et läheks õige ise ja püherdaks kusagil teiste silme alt eemal, näiteks Paralepa kandi kõrkjates, ja tervist tuleks nagu muda! Mine, mine, naagutavad mudamüüjad. Eriti siis, kui ilm vilu, vihma sajab ning lähedal võib silmata märke koera vastmöödunud külaskäigust sellesse piirkonda. Jah, jah, mine ja vedele, siis saad teada, kas radikuliit läheb või hoopis tuleb. Aga meil, räägivad mudamehed edasi, on soe - muda kuni 39 kraadi. Ja kui sajab, on see dušist pahisev vesi. Ümbrus on puhas ja ontlik.

Tõsi, välipüherdajaidki on siiani jätkunud ja jätkub edaspidigi. Neid on olnud rannakaluritest Vene tsaarideni ja uuesti tagasi rannakaluriteni. Tõsi, tsaaridest pole poriga-koos-pilte säilinud, tsaar pidi kogu aeg puhas ja hiilgav olema. Tänapäevalgi julgevad end avalikult mudaga määrida vaid Toomas Vilosius ja Kati Murutar. Aga mõlemad on lääne-kandi inimesed. ja mis peasi: nii saab tervemaks.

Robert Plant, teate küll, see Led Zeppelini mees, oleks oma järgmise plaadi ümbrise äärepealt mudamaadluse võtmes kujutanud, aga kui nägi, kuidas asi tegelikult välja näeb, lõi põnnama. Punt (*mõtlesid ikka punti?*) aeles küll rõõmsalt mudas ja jäi väga rahule. Aga ega see sea moodi mudas oleks tänapäeval enam nii väga kasutusel olegi. Muda mäsitakse ühe või teise tuikava koha peale, apteegist või poest ostetakse muda koguni purgiga koju kaasa ning määratakse seal kuhu ja kellele vaja.

Miski rõõmustab tänapäeva mudamüüjaid veel: otsa see värk niipea ei saa, varud on inimpõlvede kestusega võrreldes lausa lõputud, leiukohadki enamasti kasutamata. Nii et kui Fra Mare nimeline firma 15 aastat tagasi vaikselt ja väikselt alustas, siis nüüd on neist Eestis saanud selle ala suurimad tegijad. Ja lõppu ei paista, nagu mudalgi.

Pealegi on eestimaalased mudavannid jälle üles leidnud. Kui mõned head aastad tagasi kujutas

Fra Mare endast aga soome- ja rootsikeelset konveierit: mudajanud soomlased bussist tупpa, vannist küllastunud taas bussi - ja nii iga nädal, siis nüüd on klientuur tüki maad eestikeelsemaks muutunud. Ja majanduskasvu vägev pidurdumine pole siin veel oma jälgi jätnud: 235 magamiskohta leiavad ööseks enamasti oma magajad ja mis peamine - üle saja eestimaalase endale ettevõttes töökoha.

Ahajaa, tegijad ise peavad muda mustaks maasikaks suvisel vahukooretordil, alusmiste kihtide osa etendavad spaad, ujulad, sanatooriumid, ühesõnaga kõik, mis Haapsalu kenast kuurotist just sellise on teinud nagu ta on teinud. Mudaga ja ilma.

Kuuvalguse külaline

Üks ilus lauluhääl võib inimeste meeli ja südameid aastasadadeks köita. Isegi siis, kui hääl ise enam ammu ei häälitse. Või mis kõige kummalisem – polegi seda kunagi teinud. On lihtsalt üks väljamõeldis. Tõsi, seda viimast sõna keeldub sulg kirjutamast. „Legend“ passib siia paremini.

Küllap on lugeja juba neist Uitaja vihjetest aru saanud, et jutt läheb ühele Eestimaa kuulsaimale müüdile, Haapsalu kummituslikule talismanile Valgele Daamile.

Ei saa ükski Tallinna vanalinna tondimaja ega ka Tori põrgu oma oletatava elanikkonnaga ligilähedalegi Haapsalu linna kuuvalguse-müsteeriumile.

Ah et miks ilus hääl? Eks te tea kõik ise ka, miks. Aga olgu. Kes hämara ajalooa veel kursis pole või traagilise linnalegendi, hoidku taevast, ära on unustanud, tuletagu siit see meelde.

Ainult enne lepime kindlalt kokku: kärkseid pähe ajama või udujututama siin ei hakata. Valget Daami lugu võtab Uitaja tõsiselt ja tõestisündinult nagu ... seda on ausambaidki pälvinud Sherlock Holmes, komissar Maigret', Robin Hood, Wilhelm Tell või peagi sambaks saab Kalevipoegki.

Meie kuukahvatul neitsil sammast ei ole, küllap ei jätku parteituid skulptoreid. Seepärast ütlebki see vapper daam vanade ladinlaste kombel „Exegi monumentum“ ja ilmutab end ise.

Õige küll, ilusast häälest pidi räägitama. Vaata, võtnud omaaegne toomhärja kätte ja riietanud oma kallima (naisterahva, loomulikult) kooripoisiks ja toonud ta salaja linnusesse. Salaja seepärast, et naise jalg tolle aja seaduste kohaselt sinna astuda ei tohtinud. Mõnda aega too armas neitsi seal ka kooripoisina laulis, kuni ta hele ja ilus tiiskant tähelepanelikele silmadele kõrva hakkas.

Ei, tiiskant hakkas kõrvadele. Silma hakkas pigem kooripoisi välimus. Üsna ruttu oli patuse sugu tuvastatud ja järgnes hirmus karistus – tüdruk müüriti elavana kabeli müüri.

Külal oli toomhärjagi kurb, aga igatahes praegu ta seda enam ei ole. Seda ei saa aga öelda kooripoisist neitsi kohta: igal aastal ilmutab ta end surematu armastuse märgina sellesama kabeli aknal.

Nii. Küllap tuli kõik meelde. Nii kurba tõestisündinud lugu ei saanud ju teiste, hoopis nigelamate sekka varju vajuda lasta. Valge Daam on oma ilmutuspäevi väärt. Ei saa ju öelda, et teda poleks

linna pika ajaloo jooksul üldse mäletatud, aga kui Haapsalu 1979. aastal oma 700. sünnipäeva pühitses, oli Valge Daam üheks aukülaliseks.

Aastate möödudes aga arvati sedagi väheks. Küpses idee, mille kohaselt kavatseti daamile terve hilissuvine nädal kinkida. Hilissuvine seepärast, et oma kapriisi tõttu meeldib talle just siis ennast ilmarahvale näidata.

Ja läkski lahti. Pandi kokku komisjonid, igaühe ette üks tollane jupijumal, liikmeiks kultuuriaktivistid. Ei seganud nende tööd nõukogude võim, linnagarnison ega rahapuudus. Takajärele leidsid tegijad asjaajamise isegi põneva olnud. Kõiksugu ettevõtted tulid õhinaga ühes, igaüks aitas, millega sai.

Küllap toonane tegijaskond ikka väikese kiiksuga oli, sest tõeks said ideed, mis esimese hooga võimatuna näisid ja mis praegu veel võimatumad on. Valge Daami päevad venitatigi lausa nädalapikkuseks ja et mitte igal nädalapäeval õnnetu neitsi nime kuritarvitada, anti päevadele oma tiitlidki – küll mere-, küll pere- ja kõiksugu muu nimelised.

Nõukogude võim mängis siis veel oma rubla-nimeliste puulehtedega poodi, aga seegi ei heidutanud tegijaid. Algusest peale jagati rahad kahte lehte: ühes pakis oli see, mis tuli riigieelarvest, teises oma hangitud nn erivahendid. Päädis see kirev nädal muidugi tõelise apoteoosiga – Valgele Daamile pühitsetud vabaõhuetendusega.

Uitaja tahtis teada, kui palju toonane võim ja vägi asja kontrollida püüdis. Küsimise peale raputasid tegijad ausameelselt pead. Nad ei mäleta, et midagi sellist olnuks. Vastupidi – kohalik garnison laenas massistseenideks oma sõdureidki.

Ei tea, kummal poolel kostümeeritud Nõukogude Armeed sõdis, küll aga tuli neid, hoogu sattunuid, vaigistada. Kähmluse käigus lendu lastud vägisõnad võinuks etendusele paslikku orduaegset miljööd rikkuda.

Ajateenijad olid abiks ka siis, kui enne või pärast etendust kõiksugu asju kokku või laiali tassida tuli. Säh sulle siis okupandid!

Põhilise persooni enese ehk Valge Daamiga oli ka üksjagu tegemist. Nagu ennist öeldud, ilmutab ta end vaid kuuvalgusel. Vaid siis tekib kuukiirte peegelduses kindlale aknale tema vari. Aga Eestimaa kuuvalgused on mõnikord sama kapriissed kui päikesega päevadki. Ning kuuvalgust ei osta isegi valuuta eest!

Omaaegsetel kuuvalguse eest muretsejatel jäi õnnekombel silma sealsamas lähedal seisnud laternapost. Kui latern põlema jäeti, pillas ta oma valgust taevase valgustajaga üsna sarnaselt. Ja täpselt samale aknale. Ning daam muudkui tuli.

Viimane ilmumisevõte on küll üks suur saladus. Kes seda praegu loeb, ärgu edasi rääkigu, daam võib solvuda. Pealegi pole praeguseks seda posti enam olemaski. Kuidas vari nüüd kabeli aknale meelitatakse, jäägu see asjasse pühendatute teada. Meie ütleme aga, et kuu toob.

Omaaegne pillerkaar kestis kuus-seitse aastat (*tegelikult võib siin täpne arv olla*) järjest. Neisse päevadesse mahtusid muu hulgas tänavapikkune tort (mis hiljem muidugi ära söödi), merepäev praamil koos kalurite kalaandamitega, kirev omavalmistatud kaup lettidel. Tõsi, selles omavalmistatute meepütis oli ka väike tõrvatilk. Nagu igal teiselgi laadal või kaubakoridoris ei saadud siingi hakkama ilma Türgi jopede ja Poola tossideta. Kõige vähem võis aga selles Valget Daami või tema ümmardajaid süüdistada.

Päevade tarvis loodud etendused pidasid ja peavad praegugi vastu enam kui ühe kalendriaasta. Kord muidugi rohkem, kord vähem, nii nagu tegijail välja kukkus. Siiski meenutatakse enim toda esimest, Paul Kilgase lavastatut (on see kindel, et just Paul), mis kõige rohkem vana moodi olnud – hobuste, tulede ja muu mürtsuga.

Praeguseks on nädalapikkune pidu kahanenud. Rahad on teised, nende jagajad mujal. Omaaegsed ettevõtted, lahked annetajad, erastatud. Tagatipuks hakkas seltskonna kombelisemale osale vastu ka nimi ise –Valge Daami päevad. Et päevad küll, aga kellel?

Ja kui ongi, siis kuidas seda mõista? No tule taevas appi! Aga ei midagi, nimi muudetigi ära. Nüüd on päevad küll, aga üldistatud kujul ehk Valge Daami aeg. Halvem see nimi just pole, aga umbmäärasem küll.

Kurvameelsuseks õnneks põhjust pole. Käimalükkamisest alates läks asi käima ja käib suviti siiani. Kord aeglasema, kord kiirema käiguga, aga seda võibki nimetada sedalaadi sündmuste seaduspärasuseks.

Valge Daam väärib meeles hoidmist, päikeselisi promenaadipäevi, sooje kuuvalgeid öid ning oma Aega, mõõdetagu viimast siis sajandite, aastate või päevadega. Uitaja läheb kindlasti ka järgmisel uuvalgusajal kabeli akent piiluma. Küll ta ilmub! Armastus ei kao!